

Recensies

Handelingen van het vijfde nationaal kongres voor industriële archeologie: textiel (Gent: Werkgroep voor Industriële Archeologie Rijksuniversiteit Gent met medewerking van de Jan Dhondt Stichting, 1979, 300 blz., BF480,-, D/1979/2252/01).

Op 26 en 27 november 1977 organiseerde de Werkgroep voor Industriële Archeologie van de Rijksuniversiteit te Gent het vijfde nationaal congres voor industriële archeologie. Daarbij werd als bijzonder thema gekozen de textielindustrie, reeds vanouds van fundamenteel belang voor de regio Gent en tevens de pionierende industrietak bij uitstek van de industriële revolutie. Tientallen sprekers, zij het grotendeels verspreid over een aantal themagroepen, hebben gedurende die twee dagen hun licht doen schijnen over de industriële archeologie van de textielnijverheid en de problematiek van de textielmusea in België en Nederland. Dat België hierbij domineert, ligt voor de hand, omdat daar vooral op instigatie van de Gentse hoogleraar, wijlen Jan Dhondt, de belangstelling voor industriële archeologie het eerst gewekt werd.

Hoewel de industriële archeologie zich op de materiële neerslag van het functioneren van alle sectoren van het nijverheidsbedrijf richt, is toch wel opvallend, dat de textielindustrie daarbij een zeer grote aandacht krijgt. Deze belangstelling valt vooral te verklaren uit de omstandigheid, dat na de tweede wereldoorlog de textielindustrie in West-Europa in snel tempo werd afgebouwd, zodat de noodzaak om een aantal belangrijke relictten te redden zich dwingend stelde.

In de toespraak, waarmee het congres door mevrouw R. de Backer-Van Ocken, minister van Nederlandse Cultuur en Vlaamse Aangelegenheden, geopend werd, komen verscheidene interessante standpuntbepalingen voor van de zijde van de overheid. De minister is overtuigd, dat onze welvaart gebaseerd is op de vruchten van een progressieve industrialisatie gedurende de afgelopen twee eeuwen. In dat verband betreurt zij het, dat de historici zich tot heden hoofdzakelijk beperkt hebben tot archiefresearch en niet toegekomen zijn aan een systematisch wetenschappelijk onderzoek van de materiële resten. Pas in de laatste twintig jaar is er een waardering ontstaan voor de fysische relictten van de industriële revolutie. Industriële archeologie als studie van alle materiële overblijfselen van de vroegere industriële cultuur omvat een groot aantal componenten, die veel verder reiken dan alleen de ruimte waar iets geproduceerd werd.

In België heeft de interesse voor de materiële infrastructuur er toe geleid, dat in het Decreet van 1976 tot bescherming van monumenten en stads- en dorpsgezichten in artikel 2 de industriële archeologie expliciet wordt vermeld. De definitie van monument wordt als volgt omschreven: 'Een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur, of van beide samen, dat van algemeen belang is, omwille van zijn artistieke, wetenschappelijke histori-

sche, volkskundige, industrieel archeologische en andere sociaal kulturele waarde'. Daarnaast gaat de belangstelling eveneens uit naar het roerend patrimonium, zoals bijvoorbeeld machines.

Een probleem, waarmee men in België maar ook in Nederland geconfronteerd wordt, is het punt van de zinvolle bestemming. Behoud op zich is niet voldoende. De opgave is om de beschermde monumenten en objecten opnieuw in te kaderen binnen een levende gemeenschap. Conserveren dient derhalve onmiddellijk gekoppeld te worden aan een verantwoorde functie in het tegenwoordig bestel. Alleen dit laatste levert de garantie op van een blijvend behoud. Bescherming en restauratie geven op zich immers geen afdoende beveiliging tegen aftakeling en verval.

Van belang in het licht van voorgaande visie is hoe te handelen met het roerend patrimonium. Daaraan de oorspronkelijke bestemming terug geven zal veelal ondoenlijk zijn. Indien machines en werktuigen niet in het oude bedrijf behouden kunnen blijven, dienen deze dan verplaatst te worden naar een museum? Indien men daar een bevestigend antwoord op geeft, stelt zich weer de vraag, of men hiervoor een nationaal industrieel museum moet scheppen of dat deze relictten in thematisch opgezette regionale musea dienen te worden ondergebracht. In de discussies na de referaten op dit congres blijkt, dat unaniem de mening gaat in de richting van thematisch afgebakende musea. De praktijk heeft zich ook al grotendeels in die richting ontwikkeld, doordat dergelijke musea tot stand zijn gekomen in streken waar een bepaalde bedrijfstak gedomineerd heeft. Het Bokrijk-syndroom en wat Nederland aangaat het Openlucht Museum te Arnhem, zijn bij de beperking tot de pre-industriële tijd en het sterk heemkundig karakter beslist niet toepasselijk voor de conceptie van een Nationaal Industrieel Museum, waaraan men sedert enige tijd te Eindhoven denkt. Afgezien nog van de enorme bedragen die voor een dergelijk grootscheeps opgezet museum nodig zouden zijn, vraag ik mij af, hoe de totale industriële ontwikkeling van scheepsbouw en textielnijverheid, van chemische industrie en sigarennijverheid, van bouwbedrijf en voedingsmiddelenindustrie, enzovoort op één plaats zinvol weer te geven zijn. Men zou een complete oude industriestad en nijverheidsregio moeten reconstrueren om een dergelijke gedachte tot uitvoering te brengen.

Een centrale bijdrage aan het congres is zonder meer het exposé, gegeven door de Gentse hoogleraar H. Balthazar. Hij geeft zijn referaat de prikkelende titel 'Industriële archeologie: een oefening voor een open universiteit'. Uitgangspunt voor deze omschrijving is bij hem de overtuiging, dat de industriële archeologie een bij uitstek multidisciplinair onderzoeksgebied is en tevens een uitstralingseffect heeft naar vele kanten. Vervolgens beschouwt hij industriële archeologie niet als een apart vakgebied binnen de universiteit maar als een open maatschappelijk confrontatiegebied. Dit laatste is vooral opgeroepen door het snelle slopen na 1950 van fabrieksgebouwen, machines, enzovoort, waardoor de sporen van een ingrijpend maatschappelijk veranderingsproces, wat de industriële revolutie toch heeft opgeroepen, snel werden uitgewist. Dit heeft een reactie opgeroepen, die veel breder was dan een uitbreiding van heemkundige belangstelling. Architecten en planologen gingen denken in termen van renovatie. Anderen verdiepten zich in het historisch proces van materiaalverwerking. Kunsthistorici kregen een open oog voor de materiële cultuur van onze industriële tijd. Mensen uit het buurtwerk, maar ook ondernemers en ecologen kregen belangstelling voor de industriële archeologie. Deze heterogene sociale dimensie naar vorming, leeftijd en professionele achtergrond heeft geleid tot een grote groep geïnteresseerden in de industriële archeologie, die zich laat leiden door zeer verschillende motieven. Dit alles doorbreekt het isolement van de zich formalistisch opstellende universiteit. Balthazar stelt mijns inziens terecht, dat juist op dit terrein de universiteit via multidiscipli-

nair onderzoek de signalen die van buiten worden gegeven, dient op te vangen en wetenschappelijke steun moet geven aan degenen die zich met industriële archeologie bezig houden.

Op de speciale gerichtheid van dit congres op de textielindustrie heb ik reeds gewezen. Het lag dan ook voor de hand, dat mevrouw H. Coppejans-Desmedt met een inleidende voordracht de basis zou leggen, waarop de daarna volgende meer specialistische thema's zich zouden kunnen enten. De titel 'De Belgische textielnijverheid op nieuwe wegen door een nieuwe mentaliteit, schets van een historisch ontwikkelingsproces' geeft aan, dat zij aan meer dan economische factoren denkt, die de maatschappij deden evolueren naar een nieuw type samenleving. Mevrouw Coppejans signaleert eerst een generatie ondernemers, die zich richten op een rationalisatie van de bedrijfsorganisatie. Hierdoor is de weg bereid voor de grondleggers van nieuwe methoden in de industrie. Het is pas de tweede generatie die de groei van de produktie tracht te verwezenlijken door een verbetering van de techniek. Twee personen krijgen daarbij veel aandacht, namelijk William Cockerill in relatie tot de Vervierse wolindustrie, en Lieven Bauwens in verband met de uitbouw van de moderne katoenindustrie met name te Gent. In tegenstelling tot de traditionalistische houding van de Brugse zakenlieden en ook van die te Antwerpen die verzuimden de mechanisering door te voeren, toonden de Gentse ondernemers onder inspiratie van Bauwens een groot dynamisme. Zeer duidelijk wijst zij erop, dat het geruime tijd heeft geduurd, voordat het produktieproces in al zijn facetten was gemechaniseerd. De invloed van de mechanisatie was tweeledig: een stijging van de produktiviteit en een vermindering van de produktiekosten met name ten aanzien van de lonen. Zowel in de Vervierse wolnijverheid als in de Gentse katoenindustrie kwam de industriële revolutie gelijktijdig (\pm 1800) op gang.

Na de algemeen inleidende beschouwingen volgen niet minder dan 25 deelreferaten van sprekers uit België en Nederland. De omvang van deze bijdragen is zeer verschillend, zonder dat duidelijk wordt waarom dit zo wordt gepresenteerd. Sommige bijdragen zijn zeer beperkt van omvang en toch algemeen van opzet. Opmerkingen door de ene auteur reeds gemaakt, komen bij andere auteurs veelvuldig terug. Een goed voorbeeld van hoe het wel moet, levert P. Scholliers. Hij houdt zich strict aan het gekozen onderwerp. Zijn vergelijkende studie tussen het bedrijfsbeleid bij de spinnerij van de N.V. Texas te Gent vóór de brand in 1880 en sedert de wederopbouw daarna levert interessante conclusies op. Zo toont hij aan, dat de mechanisering die na 1880 met kracht werd doorvoerd, leidde tot een verhoging van de arbeidsduur, terwijl het loon in grote lijnen constant bleef.

Nadat J. de Visser het aspect 'Mechanisering en economische groei: de Gentse katoenindustrie in de eerste helft van de 19e eeuw' heeft besproken, N. van Campenhout 'De textielnijverheid te Sint-Niklaas vóór de definitieve doorbraak van de machine', G. Wymans 'La manufacture textile des pauvres de Condé-sur-l'Escaut' en R. Leboutte 'Un exemple d'industrialisation des campagnes: la manufacture de draps Scheibier, Ronstorff, Rahlensbeck à Dalhem (1774-1890)', kom ik tot het interessante stuk van J.C.G.M. Jansen onder de titel 'Problemen rond een marginale activiteit, de textielindustrie in Zuid-Limburg 1750-1800'. Wijst de voorgaande auteur op de activiteiten van drie Duitse zakenlieden in Dalhem dat van 1648 tot 1785 tot de Republiek der Verenigde Gewesten behoorde en daarna bij verdrag van Fontainebleau aan de Oostenrijkse Nederlanden werd afgestaan, ook Jansen wijst op een aanzienlijk aantal vestigingen vanuit het Duitse gebied in Zuid-Limburg. Ook vanuit de Ardennen is een dergelijke ontwikkeling te signaleren. Het oprichten van bedrijven in deze regio geschiedde veelal wegens fiscale en handelspolitieke voordelen. Tevens speelde een rol de aanwezigheid van een toenemend aantal goedkope arbeidskrachten uit de klein-agrarische sector, die additionele inkomsten zochten. A.L. van

Schelven en W.T. Kroese onderzoeken 'De invloed vanuit België op de ontwikkeling van de Nederlandse textielindustrie na 1830.'

Handelen de voorgaande referaten meer over economische en sociale aspecten, daarna richt de aandacht zich vooral op technische facetten. A.K.L. Thijs bespreekt 'De technologische ontwikkeling van de Antwerpse textielindustrie 16e-19e eeuw', terwijl L. Masschelein-Kleiner aandacht vraagt voor 'Kleurstoffen in de textielkunst van de 19e eeuw'. F. Sorber spreekt over 'De evolutie van de katoendruk in de Gentse onderneming Voortman, 1790-1890' en M. Detremmerie over 'Textiel in de Gentse musea'. B. Dewilde slaagt in zijn 'De vlasroterij in het Kortrijkse: de overgang van het ambachtelijke naar het mechanische' er wonderwel in om in kort bestek en op boeiende wijze de verschillende rootwijzen te beschrijven. Indringend analyseert hij de felle reacties van de monopolisten in de Leiestreek ten aanzien van pogingen elders ondernomen om het vlas op kunstmatige wijze te roten. Gevestigde belangen bleken langdurig in staat innovaties die hun positie bedreigden, tegen te houden.

Met de bijdrage van G. Deseyn 'Rechtstreekse invloeden der Gentse textielindustriëlen op de 19e eeuwse stadsontwikkeling: bedrijfsinplantingen, arbeidershuisvesting en openbare werken' komt de bundel meer op het specifiek terrein van de industriële archeologie. De architect D. van Impe geeft in 'Van fabriek tot hotel' een voorbeeld, hoe een fabriekscomplex een zinvolle nieuwe functie kan krijgen, waardoor een interessant stuk oude stedebouwkundige situering gehandhaafd blijft.

De bundel bevat acht bijdragen over de relatie museumwereld en de industriële archeologie. De rij wordt geopend door A. Linters, medewerker te Brussel bij de Rijksdienst voor Monumenten en Landschapszorg, met een beschouwing, getiteld 'Industrieel-archeologische musea en de bescherming van het roerend patrimonium'. Daarna volgen uiteenzettingen betreffende de doelstellingen van een aantal specifieke musea. G. de Rouck pleit voor de oprichting van een textielmuseum te Ronse, een belangrijk centrum van textielproductie, in een vrij komend oud fabrieksgebouw. Men hoopt daarbij op de inzet van de afdeling 'Industriële Archeologie' van de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg te Brussel om mee te werken aan een mentaliteitsverandering in Zuid-Vlaanderen ten opzichte van het industrieel erfgoed. De directeur van het Nederlands Textielmuseum te Tilburg, J.M.A. Holthaus, geeft een analyse van de opzet van dit museum en de verlangens ten aanzien van de toekomst. Deze zijn zeer interessant, omdat daarin de relatie tussen industriële archeologie en museumactiviteiten duidelijk naar voren wordt gebracht. Zo wenst hij een instrumenteel-historische presentatie van de textielnijverheid middels een volledige produktieketen; een dynamische presentatie van de textielhistorie middels in werking zijnde machines en werktuigen; de combinatie van de museale functie en industriële archeologie middels een lokalisering van het textiele gebeuren in een authentieke textiel fabriek. Ook in Enschede wil men, zo stelt de voorzitter van het Twents-Gelders Textielmuseum, A.E. van Andel, een situering in een fabrieksgebouw, het Jannink's complex. B. Dewilde, conservator van het Nationaal Vlasmuseum te Kortrijk, schetst hoe door zijn initiatief een rijke schat aan materiaal betreffende de vlasnijverheid nog op het laatst verzameld kon worden en hoe men na allerlei andere plannen uiteindelijk in het bezit kwam van de hoeve Beeuwsaert, een oude ruime vlasboerderij, waarin het Nationaal Vlasmuseum ondergebracht zal worden. Verkwikkend in dit relaas is de royale medewerking bij dit alles van het stadsbestuur van Kortrijk. Tot slot geeft F. Sorber een uiteenzetting over het Provinciaal Textielmuseum Vrieselhof te Oelegem (provincie Antwerpen), dat in 1977 zijn poorten opende. L. de Clercq vermeldt hoe de afdeling textiel in het Stedelijk Museum te Sint-Niklaas functioneert.

Een aparte categorie vormt het gedeelte, waarin het Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, opgericht op 1 januari 1974, aan de orde komt. Dit geeft aanleiding op te merken, dat in de jaren zeventig verscheidene belangrijke initiatieven in België genomen zijn. Terwijl in Nederland een zekere matheid het historisch bedrijf kenmerkt, vertoont België op allerlei fronten een groot dynamisme.

Nadat de bundel min of meer is afgesloten met een daar nogal merkwaardig geplaatst artikel over het gebruik van stoommachines in de Oostvlaamse nijverheid, vooral die der textiel, vóór 1840, van de hand van A. Linters, volgt hierna een verslag van de discussies over de problemen van de textielmusea in Vlaanderen en Nederland. Zeer belangrijk en onthutsend door pragmatische eenvoud acht ik het voorstel van A. Linters om te denken aan een voorlopig depot van voorwerpen die van belang zijn in het kader van de industriële archeologie. In plaats van zich te verdiepen tot wiens competentie elk relict behoort, bepleit hij een aanvaarden van alles van wat nog te verwerven valt. In tweede termijn kan dan worden bekeken, waar deze aanwinsten het best thuishoren. In Nederland is het zo, dat eerst de bestemming duidelijk moet zijn, voordat van een reddingsoperatie sprake kan zijn. Dit standpunt brengt met zich mee, dat veel verloren gaat, wat beslist gered had kunnen worden. Vernietigen kan nog altijd. Een belangrijk punt dat tijdens de discussies naar voren is gekomen, is dat er een wezenlijk verschil bestaat, zowel qua inhoud als verwerking, tussen een technisch museum en een industrieel-archeologisch thematisch opgezet museum.

Tot slot kan men stellen, dat de hier besproken bundel die een verslag geeft van het vijfde nationale congres voor industriële archeologie, gericht op de ontwikkeling in de textielindustrie, een werkelijke inspiratiebron betekent om in Nederland meer aandacht te verwerven voor een stuk vrijwel onontgonnen terrein dat niet alleen in wetenschappelijk maar ook in maatschappelijk opzicht zeer de moeite waard is.

H.F.J.M van den Eerenbeemt

J.H. de Groot, *Zaltbommel. Stad en Waard door de eeuwen heen* (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 1979, 484 blz., f49,50, ISBN 90 288 5044 9).

Kosten noch moeite lijken gespaard om eindelijk eens een alomvattende geschiedenis van Zaltbommel en de Bommelerwaard in het licht te geven. Zonder twijfel heeft de auteur, die dit karwei in de jaren 1964-1969 op uitnodiging van de uitgever in zijn eentje klaarde, er flink wat werk ingestoken. Het resultaat dat eerst een decennium later op de markt kon verschijnen dient zich aan als een standaardwerk. Een kloek boek dat door het geringe aantal drukfouten, de nette lay-out en de kwalitatief goede illustraties een verzorgde indruk geeft.

Over de inhoud wil ik niet te zeer uitweiden. In drieëndertig hoofdstukken wordt de geschiedenis vanaf het prille begin rond 850 tot na de tweede wereldoorlog geschetst. Een chronologische aanpak is uitgangspunt geweest en daarbinnen komen zo veel mogelijk onderwerpen aan bod. Naast de politieke en militaire geschiedenis, die een relatief groot aandeel opeist, is er ook aandacht voor de wording van het landschap, het stadsgezicht (in feite beperkt tot een beschrijving van veelal nog bestaande 'monumenten'), voor bepaalde facetten van het economisch leven, voor onderwijs, sociale zorg en kerkelijke verhoudingen. Wanneer men zich niet te veel laat afleiden door de zijpaden die de auteur van tijd tot tijd inslaat krijgt men ook een aardige indruk van Bommels economische bloei als handelsstad in de veertiende eeuw, zijn penibele situatie met name in de zestiende eeuw, het kortstondig herstel rond 1600 en de daarop volgende eeuwenlange toestand van lethargie, waaruit de